

PHILOLOGICAL SCIENCES

GEOGRAPHICAL TERMS IN THE WORK OF THE 14TH CENTURY AZERBAIJANI POET İMADEDDİN NASİMİ

Heydarova Kh.

PhD in Philology, Associate Professor

ANAS Institute of Linguistics named after Nasimi

Head of the Department of History of the Azerbaijani language

XIV ƏSR AZƏRBAYCAN ŞAİRİ İMADEDDİN NƏSİMİ YARADICILIĞINDA COĞRAFİ TERMINLƏR

Heydərova X.İ.

fil.ü.f.d., dosent

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,

Azərbaycan dili tarixi şöbəsinin müdiri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15536095>

Abstract

This article explores the geographical terms used in the language of the 14th-century Azerbaijani poet İmadəddin Nəsimi. As a Hurufist, Nəsimi's poetry is rooted in symbolism, epithets, similes, and metaphors, following the traditions of Sufi literature. Therefore, geographical terms in his work are often employed figuratively rather than literally. The study provides a thematic classification of these terms and includes etymological and statistical analyses. It also examines the influence of the geographical classification system of the ancient Greek scholar Claudius Ptolemy as reflected in Nəsimi's poetic language. The geographical terms found in Nəsimi's work are grouped into the following thematic categories: terms denoting geographical regions, water basins, the edges of water bodies, high reliefs, plains, dry deserts, green plains, types of wind, underground cavities, the Earth's crust, forested areas, types of stone (e.g., raft stones), soil, and the horizon. The research reveals that Nəsimi used 14 geographical terms of Arabic origin, 10 of Turkic origin, and 15 of Persian origin.

Xülasə

Məqalədə XIV əsr Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin dilində işlənən coğrafi terminlər tədqiq olunur. Hürufi əqidəli şairimiz İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığı təsəvvüf ədəbiyyatının ənənələrinə uyğun olaraq simvolika, epitet, təşbih və metafor üzərində qurulduğundan coğrafi terminlərin həqiqi mənadan çox məcaz anlamda işləndiyi müşahidə olunur. Məqalədə terminlərin tematik bölgüsü müəyyənləşdirilir, etimoloji və statistik hesablınması həyata keçirilir. Burada Nəsiminin dilində müşahidə olunan yunan alimi Klavdi Ptolomeyə məxsus coğrafiya təsnifatı təhlil olunur. Məqalədə şairin dilində işlənən coğrafi terminlər aşağıdakı tematik bölgülər üzrə klassifikasiya olunur: coğrafi bölgü bildirən terminlər, su hövzələrini bildirən terminlər, su hövzəsinin kənarını bildirən terminlər, hündür relyefi ifadə edən terminlər, düzənliklər, quru səhraları ifadə edən terminlər, yaşıllığı olan düzənliklər, küləklərin növləri, yer altında oyuqlar, yer qabığını ifadə edən terminlər, ağacılıq sahəsini ifadə edən terminlər, sal daşları bildirən terminlər, torpağı bildirən terminlər, üfuku bildirən terminlər. Tədqiqat nəticəsində ərəb mənşəli coğrafi terminlərin 14, türk mənşəli terminlərin 10, fars mənşəli coğrafi terminlərin isə 15 ədəd təşkil etdiyi müəyyənləşmişdir.

Keywords: geographical terms, yed(d)i iqlim, Nəsimi, terms denoting high relief, terms denoting water basins.

Açar sözlər: coğrafi terminlər, yeddi iqlim, Nəsimi, hündür relyefi ifadə edən terminlər, su hövzələrini ifadə edən terminlər.

Hürufi əqidəli şairimiz İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığı təsəvvüf ədəbiyyatının ənənələrinə uyğun olaraq simvolika, epitet, təşbih və metafor üzərində qurulduğundan coğrafi terminlərin həqiqi mənadan çox məcaz anlamda işləndiyi müşahidə olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Nəsimi yaradıcılığında coğrafi adlardan fərqli olaraq coğrafi terminlər heç də çoxluq təşkil etmir: *iqlim*, *yed(d)i iqlim*, *iqlimi-həft*, *dəniz/dəngiz*, *bəhr*, *dərya*, *sahil*; *bərr*, *bərrü bəhr*, *irmaq*, *su*, *cu(y)*, *dağ*, *kuh*, *sər*, *bəriyyə*, *səhra*, *biyaban*, *yaban*, *yaz*, *sərab*, *çəmən*, *yel*, *bad*, *badi-səhərgah*, *rih*, *ruzigar*, *səba*, *badi-səba*, *səmun*, *nəsim*, *kəhf*, *yer*,

ğübra, *səra*, *bişə*, *meşə*, *qaya*, *xak*, *torpaq*, *turab*; *kəsək*, *afaq*.

İqlim (إقليم) yunan dilində κλίμα *klima* ərəb dilinə *iqlim* şəklində keçmiş coğrafi termdir. Orta əsr coğrafiya elminə görə, *iqlim* şimal yarımkürəsində yaşayış olan quru ərazilərin yeddi bölgədən hər birinə deyilir. Nəsiminin dilində bu termin ayrıca işləndiyi kimi, termin-söz birləşməsi tərkibində eyni anlamda iki şəkildə müşahidə olunur: *yed(d)i iqlim*, *iqlimi-həft*. “Əhli-fəna olsa fəna, *iqlimi-həftin varına*” [7, II, p. 202]; “*Yeddi iqlimə məkanam laməkan*” [7, II, p. 318].

Yeddi iqlim I növ təyini söz birləşməsinin komponentləri türk və ərəb mənşəlidir. *İqlimi-həft* fars izafətidir. Birinci komponenti ərəb (iqlim), ikincisi fars mənşəlidir (həft).

Yedi iqlim, *iqlimi-həft* coğrafi termini müasir coğrafiya elminin anlayışlarından fərqli olduğuna görə, diaxron aspektdə araşdırma aparmalı olduq. İskəndər Pala bu termini Klavdi Ptolomeyə aid edir: “*Ekvator xəttindən şimal qütbünə doğru olan hissə yeddi bölgəyə ayrılmışdır. Hər birinə iqlim deyilən bu bölgələrin xaricində qalan qismə zülumat deyilir ki, İsgəndərin abi-həyatı axtarmağa getdiyi yerdir. Yeddi iqlimi əmələ gətirən bölgələr – İran mərkəz olmaqla Ərəbistan, Afrika, Roma, Türkiyə, Hindistan və Çin topraqlarıdır. .. Yuxarıdakı bölgələrin insanların irqinə görə fərqli təsnifatı da vardır: 1) Bərbər (müasir Misir, Liviya, Tunis, Əl-Cəzair və Mərakeşi əhatə edən Şimali Afrika – X.Heydərova) və Həbəşistan ölkələri ilə Yəmənin şimalından Sind (Pakistanın 4 əyalətindən biri – X.Heydərova), Hindistan və Çinə qədər uzanır. Xalqı qara dərilidir; 2) Məğrib, Sudan və Ərəb yarımadasının cənubundan Yəmə, Məkkə, Mədinə, Bəhreyn və Sindhən keçər. Xalqı əsmər dərilidir; 3) Məğribin şimalı ilə Misir, Qüds, Şam, Kufə, Bağdad, Bəsrə və fars ölkələrindən keçir. Xalqı sarıbənzidir; 4) Əndəlüs (müsləman İspaniyası – X.Heydərova) və Firəngistan (Avropa – X.Heydərova), Anadoludan – Təbriz, Ərdəbil, Qəzvin, Xorasan, Xəta, Xütən və Çinin cənubundan keçir. Xalqı ağbənzidir; 5) İspaniyanın cənubundan, Firəng diyarının ortasından, Anadolu, Sivas, Ərzurum, Şirvan, Xəzər bölgəsi, Geylan və Cam, Xarəzm, Səmərqənd, Buxara və Türkiyədən keçir. Xalqı ağ dərilidir; 6) Firəng diyarının güneyindən, İstanbuldan Qara dənizdən, Dağıstan, Gürcüstan, özbək və Cağatay diyarlarından keçir. Xalqı sarıbənzidir; 7) Portuqaliya, İngiltərə, Bolqarıstan, Rusiya, Qıpçaq ölkəsindən Xəzərə qədər uzanır. Xalqı qızıla yaxın bənizlidir” [8, p. 212-213].*

“İslam ensiklopediyası”nda isə göstərilir ki, Yer üzünün yeddi iqlimə ayrılması fikri Klavdi Ptolomeyə aid edilsə də, əslində iranlılara məxsusdur. Onların təsnifatına görə, dünya coğrafiyası İran mərkəzdə qalmaq şüurla Hindistan, Ərəbistan, Çin, İran, Afrika, Türk və Rum (Bizans, Anadolu) olmaq üzrə yeddi iqlimdən ibarətdir. Uzun müddət ərəb coğrafiyaşünasları bu təsnifatın təsiri altında olmuşlar. Bax: [11]

Çəmən (چمن) fars mənşəlidir və yaşıl otlar örtülmüş sahəyə deyilir. Nəsimi yaradıcılığında bu coğrafi terminin iki mənada işləndiyi müşahidə olunur: həqiqi və təsəvvüfi mənasında. Şairin əsərlərində baharın təsviri “quş dili”nə aid edilməyən yeganə mövzu hesab edilə bilər.

“*Çəmənlər müxtəlif oldu həzar əlvan çiçəklərdən
Açıldı lələvi nəsrin, şükufə gəldi aşcarə*” [6, I, p. 44]

Təsəvvüfdə *çəmən* “ilahi maarif gülzarı” [2, p. 216] anlamını ifadə edir.

“*Ey çəmənü rövzə, boyun sidrəsi
Hüsnü məlahətdə rüxün müntəha!*” [7, II, p. 167]
Adəmin surətinə müraciət edən şair onu “ilahi maarif gülzarı” adlandırır.

Bişə (بيشه) farscadan meşə deməkdir.

“*Nərrəşiri-bişeyi tövhidi-sahibqədrətəm,*

Tülkülər qaçan biləsidir bizim mə'vəmizi?!” [7, II, p. 34]

Meşə (مشه) farsca “bişə” sözündən fonetik dəyişikliyə uğramış termindir. Ağaclar çox olan yerə deyilir.

“*Niçün əgər şir isən meşədə zinharə sən*” [7, II, p. 192]

Dağ (طاغ) türk mənşəli olub yerin dik, hündür, yamaclı və zirvəli hissəsinə deyilir.

“*Məsəldə təb'imizdir yeddi qat yer*

Ağaclar tük olur, dağ üstüxanım” [7, II, p. 327]

Şair burada Yer quruluşundan danışır: Yer yeddi qatdan ibarətdir, dağ sümük rolu oynayır, ağaclar tülkləridir. Həqiqətən də elm sübut etmişdir ki, dağın hündürlüyü qədər də yerin altında kökü var.

Şair dağın zirvəsini bildirmək üçün fars mənşəli *bər* ön qoşmasından və *sər* sözündən istifadə edir: “*Ki, Musa söylər idi bər-səri-Tur*” [6, I, p. 251].

Nəsiminin dilində işlənən türk mənşəli *dağ* termininə sinonim olaraq işlətdiyi fars mənşəli *kuh* (کوه) leksik vahidini misal gətirmək olar.

“*Mənsiz olmaz cahanda əşya çun*

Gərçi kuhü və gərçi xaşxaşam” [7, II, p. 238]

Dəniz (دکيز) türk mənşəli söz olub okeanın quruya toxunan bir hissəsinə deyilir.

“*Hər qayanın lə'li olmaz, hər dənizin gövhəri,
Hər sədəfdən lö'löi-mərcan umarsan, nə əcəb!*” [7, II, p. 177]

Nəsiminin əsərlərində *ng* qovuşuq səsi ilə *dəngiz* fonetik variantına da təsadüf edilir.

“*Səndədir şol gənci-pünhan, gəzmə hər viranəyi,
Dəngizə dal, andan istə, ey könül, dürdanəyi*” [7, II, p. 56]

Burada Nəsimi “ilahi həqiqət və ilahi eşq dənizi” təsəvvüfi mənasını istifadə etmişdir. Nəsimi dəniz mənasında ərəb mənşəli *bəhr* və fars mənşəli *dərya* coğrafi terminlərindən də istifadə edir.

“*Bəhri-mühitə düş kim, dəryayi-ə'zəm oldur*” [7, II, p. 166]

Bəhri-mühit təsəvvüf termini olub Haqq dənizi deməkdir.

Sahil (ساحل) ərəbmənşəlidir və dəniz, göl, çay kənarına deyilir.

“*Nə mə'dənsən, nə gövhərsən, nə dəryasan, nə xoş sahil!*” [7, II, p. 106]

Su (سو) türk mənşəli söz olub “*dənizləri, gölləri, çayları, bulaqları əmələ gətirən və hidrogenlə oksigenin kimyəvi birləşməsindən ibarət olan şəffaf rəngsiz maye*” [İzahlı lüğət, IV, s. 156] deməkdir. Nəsimi yaradıcılığında su Adəmin cismini təşkil edən dörd təbiət ünsüründən biridir: “*Odü su, torpağı yel adı nədəndir adəm?*” [6, I, p. 15]

İrmaq (ایرماق) türk mənşəli söz olub axan çay mənasını ifadə edir. Nəsimi şeirlərində yalnız iki yerdə təsadüf edilir. Hər ikisində cənnət çayı anlamında işlənmişdir:

“*Sormuşam lə'lində cənnət irmağı ləzzatını*” [7, II, p. 163]

“*Səkkiz oldu qapusu uçmağın,*

Niyə dörd oldu suyu irmağın?” [7, II, p. 249]

Cu, cüy (جو، جوی) fars mənşəli söz olub arx, irmaq, kiçik çay; sel mənalərini ifadə edir.

“*Sararmış ərgəvan bənzi kənari-cuyidən tanıq*

Sanasan Kə'bə sultanı üzün yur abi-zəməmdən" [7, II, p. 69]

Kəhf (كهف) ərəbcə mağara deməkdir və eyni zamanda Quranda surə adıdır. Hürufilər kəhf sözünü Adəmin qəlbinə şamil etmişlər. Nəsimi tərəfindən "kəhf" Adəmin qəlbinə, yeddi əshabi-kəhfın yoldaşı olmuş itin ("kəlb") Qətmir (قَطْمِير) adının ifadə etdiyi mənə isə hürufinin nəfsi istəklərdən arınmış qəlbinin təvazökar xarakterinə işarə edilir.

"Həm cəbəl, həm kəhf, həm Əshabi-kəhfəm kəlb ilə,

Həm Qafin simurğuyam, həm quşların əsfuruyam;
Əshabi-kəhfın sirrini görmüş liqayi-Turə sor,
Niçün ki, "vəttur" əhlinin kəhfindədir
Qətmirimiz" [7, II, p. 111]

Qaya (قاي) türk mənşəli leksik vahiddir. Çox iri və sərt daşa deyilir.

"Hər qayanın lə'li olmaz, hər dənizin gövhəri" [7, II, p. 177]

Bəriyyə (برية) ərəb mənşəli coğrafi termindir. Çöl, səhra deməkdir.

"Bəriyyə icrə qalanlara mə'tə fis-sələvat" [6, I, p. 184]

Bərr (بر) ərəb mənşəli termindir. Quru yer (dəniz müqabili). *Bərrü bəhr* – dəniz və quru torpaq.

"Uş bu bərrü bəhr içində kəndidir" [7, II, p. 314]

Səhra (صحراء) ərəb mənşəli coğrafi termindir. Susuz və bitkisiz geniş çöl; biyaban, düzə deyilir.

"Səba mişkin saçın buyı buraxdı müşkü səhrayə" [6, I, p. 36]

Biyaban (بيابان) farsca olub otsuz, bitkisiz düz yerə; səhra, çöllüyə (bəzən, çöl-biyaban şəklində işlənir) deyilir.

"Həm Yusifi mən çahi-biyabana buraxdım" [6, I, p. 120]

Yaban (يابان) türk mənşəli söz olub şöl, düzənlik; səhra, çöl-biyaban; yiyəsiz yerə deyilir. Bu leksik vahidə "Kitabi Dədə Qorqud" dastanında [5, p. 7, 9, 22, 101] və İbn Mühənnə lüğətində [3, p. 177] təsadüf edilir.

Afaq (أفاق) ərəb dilində üfük sözünün cəmidir. Üfüqlər, göyün yerlə birləşmiş kimi görünən qismə deyilir.

"Çü zülfün qoxusu afağı dutdu" [6, I, p. 306]

Sərab (سراب) fars mənşəli olub susuz çöldə yer üstünə yığılan buxarın uzaqdan su kimi görünməsi, ilğım anlamındadır.

"Həm şərabam, həm sərabam, həm susuzam, həm Fərat" [7, II, p. 187]

Yaz (ياز) türk mənşəli sözdür və çöl, geniş düzən yerə deyilir. Bu arxaizm Budaqovun lüğətində müşahidə olunur. Bax: [10, II, p. 327].

"Dağı mənəm, yazı mənəm, mən külli-dövrən olmuşam" [6, I, p. 135]

"Al əlindən atını yabana at" [7, II, p. 265]

Şairin müraciət etdiyi mövzulardan biri də küləkdir. Nəsimi təbiətin dörd ünsüründən biri kimi çox zaman *yel* terminindən istifadə edir. *Yel* (يل) türk mənşəli sözdür. Budaqovda [10, II, p. 389] və İbn Mühənnə lüğətində [3, p. 153] müşahidə olunur. Yüngül külək mənasını ifadə edir. Bundan başqa, şair yüngül meh mənasında ərəb mənşəli *nəsim* (نسيم), *səba* (صبا), *rih* (ريح), fars mənşəli *bad* (باد), *badi-səhərgah* (səhər mehi), *ruzigar* terminlərindən istifadə edir. Bunlar içərisində *səba* gecə ilə gündüz bərabər olduğu zaman cənubdan səhər-səhər əsən yüngül və lətif mehə deyilir. Divan ədəbiyyatında sevgilinin olduğu yerdən gələn xəbərci olaraq təsvir edilir.

"Ey badi-səba, var, xəbəri yarə ilə kim"

Hüdhüd dilidir bunu Süleyman dəxi bilməz" [7, II, p. 11]

Bütün bunlardan başqa, Nəsimi səhralarda əsən çox güclü, iti, quru küləyin adını çəkir. Bu, ərəb mənşəli *səmmum* (سموم) terminidir:

"Ta səmmumun narına yandırmışam şeytanı mən" [7, II, p. 163]

Yer (ير) türk mənşəlidir. Mahmud Kaşğarının lüğətində [4, I, p. 65; II, p. 83], "Kitabi Dədə Qorqud" dastanında [5, p. 64, 65, 99] müşahidə olunur. Üzərində sakın olduğumuz planet, Yer kürəsi, Yer üzü mənasını ifadə edir.

"Üzün bədri cahanın danəsidir"

Yerü göy, ayü gün pərvanəsidir" [6, I, p. 221]

Nəsimi *yer* sözünə sinonim olaraq ərəb mənşəli *ğübra* (غبرا) və *səra* (سرى) terminlərindən də istifadə edir: *"Fələkdir atamız, ğübra anamız"* [7, II, p. 327]. Aşağıdakı misrada Nəsimi demək istəyir ki, ah çəkəram, ahım yerdən göyə çatar (hərfən: Ülkər ulduzuna çatar):

"Sey – Səradan çəkəram ah Sürəyyaya irər" [7, II, p. 218]

Nəsimi öz yaradıcılığında təbiətin dörd ünsürü – od, su, torpaq və yel haqqında geniş söhbətlər açır:

"Gəldi, adəm nurunu şərh eylədi"

Odü su, torpağı yeldən söylədi" [7, II, p. 324]

O, torpaq termininə sinonim olaraq fars mənşəli *xak*, ərəb mənşəli *turab* terminlərindən də istifadə edir: *"Yel əlimdə, su gözümdə, od içimdə xak olur"* [6, I, p. 234]; *"Zəhi, türab ilə əqd eyləyən yel ilə odu"* [7, II, p. 101].

Kəsək (كسك) türk mənşəli leksik vahiddir. Bax: [9, p. 140]. İri torpaq parçası, kəsək deməkdir.

"Daşü kəsək oldu vərđi-nəsrin" [7, II, p. 251]

Nəticə etibarilə onu demək olar ki, Nəsiminin dilində ümumilikdə 43 coğrafi termin aşkar edilərək tədqiqata cəlb olundu və aşağıdakı tematik bölgülər üzrə təsnif edildi. Bax: **Cədvəl 1.**

Coğrafi bölgü bildirən terminlər	<i>iqlim, yed(d)i iqlim, iqlimi-həft</i>
Su hövzələrini bildirən terminlər	<i>dəniz/dəngiz, bəhr, dərya, irmaq, su, cu(y)</i>
Su hövzəsinin kənarını bildirən terminlər	<i>sahil; bərr, bərrü bəhr</i>
Hündür relyefi ifadə edən terminlər	<i>dağ, kuh, sər</i>
Düzənliklər, quru səhraları ifadə edən terminlər	<i>bəriyyə, səhra, biyaban, yaban, yaz, sərab</i>
Yaşillığı olan düzənliklər	<i>çəmən</i>
Küləklər	<i>yel, bad, badi-səhərgah, rih, nəsim, ruzigar, səba, badi-səba, səmum</i>
Yer altında oyuqlar	<i>kəhf</i>
Yer qabığı ifadə edən terminlər	<i>yer, gübra, səra</i>
Ağaclıq sahəsini ifadə edən terminlər	<i>bişə, meşə</i>
Sal daşları bildirən terminlər	<i>qaya</i>
Torpağı bildirən terminlər	<i>xak, torpaq, turab; kəsək</i>
Üfüqü bildirən terminlər	<i>afaq</i>

Cədvəl 1. Nəsimi yaradıcılığında coğrafi terminlərin tematik bölgüsü.

Tədqiqata cəlb olunan terminlərin mənşəcə təsnifatı aşağıdakı şəkildədir:

Ərəb mənşəli coğrafi terminlər (14 ədəd): *iqlim, bəhr, sahil, bəriyyə, səhra, rih, kəhf, turab, afaq, gübra, səra, nəsim, səba, səmum*.

Türk mənşəli coğrafi terminlər (10 ədəd): *dəniz/dəngiz, irmaq, su, dağ, yaban, yaz, yer, qaya, kəsək, torpaq*.

Fars mənşəli coğrafi terminlər (15 ədəd): *dərya, bərr, bərrü bəhr, cu(y), kuh, sər, biyaban, sərab, çəmən, yel, bad, ruzigar, bişə, meşə, xak*.

Mənşəcə qarışıq komponentli coğrafi termin-söz birləşmələri (4 ədəd): *badi-səba, badi-səhərgah, yed(d)i iqlim, iqlimi-həft*.

Referenzen:

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. (2006). [Explanatory Dictionary of the Azerbaijani Language] (Vols. 1–4). Şərq-Qərb.
2. Göyüşov, N. (2001). Təsəvvüf anamları və dərvişlik rəmzləri: Yığcam ensiklopedik açıqlamalar [Meanings of Sufism and Symbols of Dervishism: Concise Encyclopedic Explanations]. Tural-Ə.
3. Ibn Muhanna (1934). Kitāb Hilyat al-insān wa-ḥalbat al-lisān [The Ornament of Man and the Arena of the Tongue] (Kilisli edition). السيد جمال الدين ابن مهنا. كتاب حلية الإنسان و حلبة اللسان

4. Kaşgari, M. (2006). Dīwān Lughāt al-Turk (R. Əskər, Ed., 4 vols.). Ozan.

5. Kitabı-Dədə Qorqud [The Book of Dede Qorqud]. (15th–16th centuries). Dresden manuscript. Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden. الكتاب دده قورقود. لسان طایفه اوغوزان. [Original in Ottoman Turkish and Arabic script; facsimile PDF].

6. Nasimi, I. (2004). Selected Works (Vol. 1, H. Araslı, Ed.). Lider Publishing.

7. Nasimi, I. (2004). Selected Works (Vol. 2, H. Araslı, Ed.). Lider Publishing.

8. Pala, İ. (1989). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü [Encyclopedic Dictionary of Divan Poetry]. Kültür Bakanlığı Yayınları.

9. Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2007). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü [Dictionary of Kipchak Turkish] (2nd ed.). Türk Dil Kurumu.

10. Budagov, L. Z. (1869). Sravnitel'nyy slovar' turetsko-tatarskikh narechiy, s vklyucheniem upotrebiteleyshikh slov arabskikh i persidskikh i s perevodom na russkiy yazık [Comparative Dictionary of Turkic-Tatar Dialects, Including Frequently Used Arabic and Persian Words, with Russian Translations] (Vol. 1: K–N). St. Petersburg.

11. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iklim>